

Ochrana prírody na Slovensku vo víre vývojových zmien

J. Burkovský: Nature Protection in Slovakia in the Swirl of Development Changes. Život. Prostr., Vol. 40, No. 5, p. 247 – 253, 2006.

In Slovakia the development of state nature protection took its course in two main stages with the milestone of the year 1989. During the first stage (1945 – 1989) there was the most important event of enacting of nature protection in 1955. The first professional organization of nature protection came into existence earlier in 1951 and its shape and name changed from the Slovak Institute of Monument Care and Nature Protection (1958 – 1981) to the Centre of State Nature Protection. In the districts the professional regional organizations of state nature protection were operating. For that period an unprecedented development of the protected areas network was typical with a limited international cooperation.

In the second stage after 1989 many changes took place. The nature protection was moved from the sector of culture to environment sector and it was steered to be based on landscape ecology. The 1955 Act was replaced in 1994 by the new act on nature and landscape protection, which was subsequently harmonized with the legislative of the European Union and consideration of international obligations, and the new Act No. 543/2002 came into force. It enables to create the network of protected areas of European importance in the system NATURA 2000.

Ochrana prírody na Slovensku prešla od druhej svetovej vojny po súčasnosť zložitým, nie vždy bezproblémovým vývojom. Vyvíjala sa jednak legislatíva, jednak štátna správa, odborné organizácie i jej dobrovoľnícka zložka. Napriek apolitickosti tejto činnosti, jednotlivé vývojové etapy vždy ovplyvnil príslušný politický režim. Účelom tohto príspevku je zhodnotiť vývoj v dvoch etapách. Medzníkom je prelomový rok 1989, prvá etapa zahŕňa obdobie 1945 – 1989, druhá etapa nasledujúce roky až po súčasnosť. Takéto členenie umožňuje porovnať ochranu prírody v podmienkach dvoch odlišných politických systémov.

Vývoj v období 1945 – 1989

Po skončení 2. svetovej vojny ústredným orgánom ochrany prírody na Slovensku bolo Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu (PŠO), v období 1948 – 1953 Povereníctvo školstva, vied a umení (PŠVU) a neskôr Povereníctvo kultúry, čiže pretrvávalo historické začlenenie ochrany prírody do

rezortu kultúry. Už r. 1948 sa zaktivizovala sieť dobrovoľných konzervátorov pre ochranu prírody a kraja (domoviny). K predvojnovým konzervátorom čoskoro pribudli ďalší. Ich činnosť sa riadila *Inštrukciami* vydanými v marci 1949.

Prvý národný park na území vtedajšieho Československa – Tatranský národný park (TANAP) – bol vyhlásený zákonom SNR č. 11/1949 Zb. SNR o TANAP-e s účinnosťou od 1. 1. 1949. Správa TANAP-u pôsobila v rámci lesného hospodárstva.

Prvá odborná organizácia ochrany prírody na Slovensku vznikla r. 1951 v rámci Pamiatkového ústavu (PÚ) v Bratislave (premenovaného na Slovenský pamiatkový ústav, SPÚ). Zásluhou tohto pracoviska, ale aj dobrovoľných konzervátorov bolo v období 1945 – 1955 okrem TANAP-u vyhlásených na Slovensku 60 nových chránených území (CHÚ), ktoré pribudli k dotvedajším 18.

Historickým medzníkom vo vývoji ochrany prírody bolo jej kodifikovanie r. 1955. Zákomom SNR č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody dostala pevný práv-

ny základ. Zákon zaviedol o. i. kategórie chránených území (národný park – NP, chránená krajinná oblasť – CHKO, štátna prírodná rezervácia – ŠPR, chránené nálezisko – CHN, chránený park a záhrada – CHPZ, chránená študijná plocha – CHŠP, chránený prírodný výtvor – CHPV a chránená prírodná pamiatka – CHPP). Druhovú ochranu zo zákona podrobnejšie upravovali vyhlášky na ochranu rastlín (1958), živočíchov (1965) a nerastov (1986). Vyhláška z r. 1958 upravovala kompetencie dobrovoľných pracovníkov ochrany prírody (konzervátorov a spravodajcov), ktorých činnosť riadil odbor kultúry príslušného krajského národného výboru (KNV).

Zákon síce umožňoval vytvorenie samostatného Ústavu na ochranu prírody, toto úsilie však zmaril neskorší zákon SNR č. 7/1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach, na základe ktorého zo SPÚ vznikla nová, spoločná odborná organizácia pre pamiatkovú starostlivosť i ochranu prírody v podobe Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) v Bratislave. V tomto ústave sa postupne odborne i personálne rozvíjal aj úsek ochrany prírody. Od r. 1960 sa zriaďovali v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove krajské strediská štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (KS ŠPSOP) ako odborné poradné orgány rady KNV vo veciach štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, ku ktorým r. 1968 pribudla aj Mestská správa štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (MS ŠPSOP) v Bratislave.

Prvý ucelenejší program vyhlasovania národných parkov a chránených krajinných oblastí navrhovala *Správa o situácii v ochrane prírody a prírodných zdrojov na Slovensku*, schválená Predsedníctvom SNR r. 1964. V tom istom roku bola na Slovensku vyhlásená prvá chránená krajinná oblasť – CHKO Slovenský raj – a r. 1967 pribudla CHKO Malá Fatra, riadili ich príslušné KNV. V r. 1967 bol vyhlásený v poradí druhý národný park – PIENAP – ktorý nadviazal na tradíciu Slovenskej prírodnej rezervácie v Pieninách, vyhlásenej r. 1932. Správa PIENAP-u bola organizačne pričlenená k Správe TANAP-u.

Po zániku povereníctiev (1968) sa ochrana prírody dostala do rezortu Ministerstva kultúry SSR (MK SSR) na Správu múzeí, pamiatok a ochrany prírody. Orgánmi štátnej správy ochrany prírody boli národné výbory, kde najmä od osemdesiatych rokov minulého storočia v rámci odboru kultúry pôsobili už profesionálni inšpektori štátnej ochrany prírody. Po zrušení KNV r. 1969 boli správy CHKO Slovenský raj a Malá Fatra spolu s KS ŠPSOP pričlenené k SÚPSOP-u. Od r. 1978 krajské strediská opäť riadili novovzniknuté KNV. Po r. 1970 zriadili okresné národné výbory (ONV) v 22 okresoch okresné pamiatkové správy (OPS), kde boli až od r. 1977 vyčlenení pracovníci pre ochranu príro-

dy. Po integrácii OPS do krajských organizácií v r. 1983 – 1984 sa z KS ŠPSOP stali Krajské ústavy štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (KÚ ŠPSOP) s personálne dobre vybaveným úsekom ochrany prírody.

Významnú úlohu v rozvoji štátnej ochrany prírody zohral koncepčný materiál Ministerstva kultúry SSR (MK SSR) z r. 1977 *Zásady ďalšieho rozvoja štátnej ochrany prírody v SSR*, ktorý stanovil konkrétne úlohy vo všetkých smeroch ochranárskej činnosti.

O rozvoji sústavy chránených území na Slovensku svedčí aj jeden z prvých oficiálnych zoznamov, ktorý vydal SÚPSOP k 15. 12. 1969. Úvádza sa v ňom 197 chránených území na rozlohe 132 383 ha, z čoho boli 2 národné parky, 2 CHKO, 131 ŠPR, 27 CHN, 2 CHPZ, 7 CHŠP a 26 CHPV. Počas existencie SÚPSOP-u sa okrem spomínaných CHKO Slovenský raj (1964) a Malá Fatra (1967) podarilo vyhlásiť CHKO Slovenský kras (1973), CHKO Veľká Fatra (1973), CHKO Vihorlat (1973), CHKO Malé Karpaty (1976), CHKO Muránska planina (1976), CHKO Východné Karpaty (1977), CHKO Horná Orava (1979), CHKO Biele Karpaty (1979) a CHKO Štiavnické vrchy (1979). K dovtedajším dvom národným parkom v správe lesného hospodárstva (TANAP a PIENAP), r. 1978 pribudol dlho pripravovaný Národný park Nízke Tatry (NAPANT), ktorého správa sa stala organizačnou zložkou SÚPSOP-u, rovnako ako správy uvedených CHKO. V r. 1979 bola pri Správe CHKO Malá Fatra v Gbeľanoch zriadená prvá Škola ochrany prírody.

V záujme zjednotenia pracovných postupov vydal SÚPSOP 6 metodických pokynov, v ich vydávaní pokračovala aj nástupnícka organizácia. R. 1978 vydal SÚPSOP Atlas chránených rastlín a neskôr Atlas chránených živočíchov, od r. 1970 vydával odborný dvojmesačník *Pamiatky a príroda* (vychádzal do r. 1989) a od r. 1961 vedecký zborník *Československá ochrana prírody*, neskôr *Ochrana prírody* (vychádza dodnes).

Významnú úlohu v rozvoji ochrany prírody a krajiny zohral obsiahly dokument *Preventívne opatrenia ochrany prírody* (POOP), v ktorom sa podľa jednotnej metodiky SÚPSOP-u (1971) zmapovali a zdokumentovali prírodné hodnoty všetkých vtedajších okresov a navrhol sa diferencovaný spôsob ich ochrany. Po schválení príslušnou radou ONV (1973 – 1979), sa stal tento dokument záväznou smernicou na posudzovanie závažných zásahov do prírodného prostredia. Preklenul sa tým nedostatok zákona SNR č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody v rámci kompetenčnej nedostatočnosti pri ochrane prírodných pomerov krajiny. V NP a CHKO nahrádzali POOP *Územné priemety ochrany prírody* (ÚPOP) vypracované tiež podľa jednotnej metodiky.

Prvá samostatná odborná organizácia ochrany prírody – Ústredie štátnej ochrany prírody (ÚŠOP) so síd-

lom v Liptovskom Mikuláši – vznikla r. 1981. Mala 29 organizačných útvarov rozmiestnených takmer vo všetkých okresoch. Súčasťou ÚŠOP bola Správa slovenských jaskýň (SSJ), správy CHKO, Správa NAPANT-u v Banskej Bystrici, Stredisko rozvoja ochrany prírody (SROP) v Bratislave, Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva (SMOPaJ) v Liptovskom Mikuláši, Škola ochrany prírody v Gbeľanoch a prvé Informačné stredisko ochrany prírody (ISOP) v Štefanovej, ktoré vzniklo neskôr.

Počas existencie ÚŠOP sa sústava chránených území rozvíjala podľa *Projektu budovania siete chránených území v SSR do r. 2000*, schváleného vládou SSR r. 1981. Úlohy z tohto projektu sa premietli aj do prvého *Programu diferencovanej ochrany prírody do r. 1985 s dôrazom na prehĺbenie ochrany najvýznamnejších a najviac ohrozených chránených území a druhov v SSR*, schválenej uznesením vlády SSR r. 1982, ako aj do prvej ucelenej *Koncepcie rozvoja štátnej ochrany prírody v SSR do r. 2005*, schváleného uznesením vlády SSR r. 1987. Vyhlásené boli nové chránené územia – CHKO Poľana (1981), CHKO Kysuce (1984), CHKO Ponitrie (1985), CHKO Záhorie (1988), CHKO Strážovské vrchy (1989), CHKO Cerová vrchovina (1989) a CHKO Latorica (1990). R. 1988 boli CHKO Slovenský raj a CHKO Malá Fatra prekategORIZOVANÉ na národné parky a r. 1987 sa TANAP rozšíril o územie Západných Tatier. Správy CHKO Kysuce, Ponitrie, Cerová vrchovina a Strážovské vrchy riadili príslušné okresné národné výbory.

V činnosti odborných organizácií ochrany prírody sa ťažisko presúvalo do oblasti starostlivosti o chránené časti prírody. Zabezpečovali sa inventarizačné výskumy chránených území, osobitné režimy ochrany (ORO) najvýznamnejších a najviac ohrozených chránených území, regulačné opatrenia a naplňal sa aj *Program budovania náučných chodníkov a náučných lokalít v chránených územiach na Slovensku* z r. 1984. V období 1984 – 1989 bol spracovaný a schválený *Aktualizovaný návrh preventívnych opatrení ochrany prírody (A – POOP)* vo všetkých okresoch a pokračovalo sa v spracúvaní ÚPOP pre NP a CHKO. Profesionálni i dobrovoľní ochranári dostali jednotné služobné označenie (odznak a preukaz). Podrobnosti o ochrane stromov rastúcich mimo lesa, o postupe pri výnimočnom povoľovaní ich výrubu a spôsobe využitia drevnej hmoty z nich obsahovala vyhláška MK SSR z r. 1980. Sankčný doplnok k zákonu prijatý r. 1986 umožnil všeobecne záväzným predpisom určiť spôsob spoločenského ohodnotenia vybraných zákonom chránených častí prírody.

R. 1982 začal vychádzať metodický a informačný spravodajca ÚŠOP *Chránené územia Slovenska* (vychá-

dza dodnes) a postupne sa vydávali monografie niektorých NP a CHKO, ako aj jednotná séria sprievodcov po náučných chodníkoch.

Významným pomocníkom štátnej ochrany prírody bolo okrem aktívu dobrovoľných konzervátorov a spravodajcov aj celoštátne záujmové ochranárske združenie TIS, z ktorého r. 1964 vznikol Zbor ochrancov prírody, r. 1969 premenovaný na Slovenský zväz ochrancov prírody a r. 1975 na Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (SZOPK). Členská základňa tejto dobrovoľníckej organizácie kulminovala na počte 10 000 individuálnych a 210 kolektívnych členov so 160 000 príslušníkmi. Podieľali sa na rôznych aktivitách praktickej starostlivosti o chránené časti prírody (formou brigád), najmä v propagačno-výchovnej oblasti (súťaže *Poznaj a chráň*, *Objavuj – obdivuj – ochraňuj*, tábory ochrancov prírody, dni ochrany prírody atď.). Vydávali časopis *Poznaj a chráň* (1979 – 1989), neskôr *Ekopanoráma* (1990 – 1995).

Charakteristické črty ochrany prírody v prvej etape (1945 – 1989)

Prvú etapu možno označiť za obdobie etablovania ochrany prírody na Slovensku. Vychádzajúc z poznatkov predchádzajúceho obdobia sa najskôr hľadali možnosti jej organizačného zabezpečenia, zavedenia vhodných spôsobov činnosti do praxe a nasledujúceho všestranného rozvoja. Vyžadovalo si to pevný právny rámec, a preto bolo mimoriadne významné prijatie zákona SNR č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody. V tomto zákone sa prvýkrát v československom právnom poriadku objavil termín *životné prostredie* a príroda sa považovala za jeho súčasť.

Štátna správa ochrany prírody zaznamenala určité zmeny a postupne sa stabilizovala v rezorte kultúry – v jej v ústrednom orgáne (MK SSR) i v systéme národných výborov. Rovnako sa vyvíjala aj odborná zložka ochrany prírody, v centrálnej polohe reprezentovaná PÚ, resp. SPÚ (1951 – 1958), SÚPSOP (1958 – 1981) a ÚŠOP (1981 – 1992) a na krajskej úrovni (KS ŠPSOP, resp. KÚ ŠPSOP). Pomerne dlhšie obdobia bez reorganizácií kladne ovplyvnili rozvoj odbornej činnosti.

V organizáciách ochrany prírody pribúdali odborníci, najmä prírodovedci (geológovia, geografi, botanici, zoológovia) a lesníci, ale aj architekti, vodohospodári, poľnohospodári a iné profesie. V tom čase nebola možnosť špecializovaného štúdia na ochranu prírody, neskôr niektoré vysoké školy zaviedli postgraduálne programy krajinárstva a ochrany prírody, potom aj špecializáciu ochrana a tvorba životného prostredia. Najmä v centrálnej organizácii sa vyprofilovali uznávané odborné autority. Pri obsadzovaní niektorých vedúcich funkcií sa však uplatnili aj politické nominácie.

Jednou zo základných úloh, ktorá vyplývala z koncepcných materiálov, bolo budovanie siete chránených území. Ku koncu prvej etapy nastal v tejto oblasti ne-bývalý rozvoj, ale sústava chránených území nebola celkom vyvážená, ani reprezentatívna. V sledovanom období sa nezohľadňovali vlastnícke vzťahy, stačilo dosiahnuť konsenzus s príslušnou štátnou hospodárskou organizáciou. Zákon síce umožňoval náhradu za straty v dôsledku ochrany územia, v praxi sa však neuplatňovala. Napriek tomu, že organizácie ochrany prírody spolupracovali s vedeckými inštitúciami, tie len málokedy poskytovali podnety na ochranu prírodných fenoménov (typové lokality, náleziská vzácnych druhov rastlín alebo živočíchov a pod.).

Od začiatku osemdesiatych rokov minulého storočia bola ťažisková starostlivosť o chránené časti prírody. Vykonávala sa na základe predchádzajúcich prieskumov a príslušnej dokumentácie (ORO). Na túto finančne náročnú činnosť boli plánované prostriedky v rozpočtoch KNV. Výhodou bolo ich včasné pridelenie, aj objem financií postupne narastal. Spravidla však boli problémy so získavaním dodávateľských organizácií, ktoré neboli prispôsobené (špecializované) na výkon takejto činnosti.

Druhovú ochranu rastlín a živočíchov sa považovala len za doplnujúcu formu dokonalejšej územnej ochrany. V r. 1973 – 1975 sa v jednotlivých krajoch zaviedli (nariadením KNV) cenníky náhrad škôd spôsobených na chránených druhoch živočíchov a r. 1978 – 1985 aj na chránených druhoch rastlín.

Ochrana prírodného prostredia v krajine sa začala uplatňovať až od r. 1973 – 1979 po schválení POOP v jednotlivých okresoch. Posudzovali sa len závažné zásahy doň. Štátna ochrana prírody v tom čase vlastne suplovala neexistujúcu oblasť ochrany životného prostredia. Medzinárodná spolupráca bola do r. 1989 veľmi obmedzená.

Aj propagácii a výchove k ochrane prírody sa venovala pozornosť, ale bolo dôležité dodržať určité „ideologické aspekty“, vyžadované vtedajšou štátostranou. Najvýznamnejšou akciou boli každoročné *Dni ochrany prírody* v poslednej marcovej dekáde. Na propagácii a výchove sa okrem odborných organizácií zúčastňovali aj dobrovoľníci, najmä členovia SZOPK.

Ani organizáciám ochrany prírody sa nevyhli rôzne politické represálie (normalizačné čistky, sledovania, a potom rehabilitácie), napriek tomu v nich pôsobili viacerí vtedajšiemu politickému režimu nepohodlní ľudia. Z prostredia bratislavskej ochranárskej organizácie pochádzali aj niektorí protagonisti revolučných udalostí z novembra 1989, ktorí však po získaní politických funkcií zväčša ochranárske hnutie opustili.

Vývoj ochrany prírody po r. 1989

Po r. 1989 zaznamenala ochrana prírody viacero významných zmien. Po odčlenení od pamiatkovej starostlivosti (1990) sa úseky ochrany prírody KÚ ŠPSOP stali strediskami ÚŠOP, kam boli priradené aj Správy CHKO, dovtedy riadené ONV. Prvýkrát sa tak združili všetky organizácie ochrany prírody, okrem TANAP-u a PIENAP-u, do spoločnej organizácie.

R. 1990 vznikla Slovenská komisia pre životné prostredie (SKŽP), prierezový orgán, ktorý sa o dva roky transformoval na Ministerstvo životného prostredia SR (MŽP SR). Ochrana prírody prešla z rezortu kultúry do rezortu životného prostredia. Po zániku národných výborov ochrana prírody prešla najprv do kompetencie špeciálnej štátnej správy (úradov životného prostredia), od r. 1996 do všeobecnej štátnej správy (krajských a okresných úradov) a po čase sa opäť vrátila do špeciálnej štátnej správy. Orgánom štátneho dozoru je Inšpekcia životného prostredia, v rámci nej pôsobí aj Inšpektorát ochrany prírody.

Po neuváženom zrušení ÚŠOP, po 1. 4. 1992 vznikli nasledujúce samostatné odborné organizácie štátnej ochrany prírody: Slovenský ústav ochrany prírody (SÚOP) v Bratislave, strediská štátnej ochrany prírody (SŠOP) v Bratislave, Nitre, Banskej Bystrici, Liptovskom Mikuláši a Prešove, ku ktorým boli pričlenené okolité správy CHKO, ďalej Správa NAPANT-u v Banskej Bystrici, Správa NP Malá Fatra v Gbeľanoch (teraz vo Varíne) a Správa NP Slovenský raj v Spišskej Novej Vsi. Okrem národných parkov sa tieto organizácie od 1. 7. 1993 stali súčasťou Slovenskej agentúry životného prostredia (SAŽP). 1. 3. 1996 bola zriadená Správa národných parkov SR (SNP SR), ktorá združovala správy všetkých národných parkov vrátane novej Správy TANAP-u a PIENAP-u, ktoré prešli do rezortu životného prostredia. 1. 7. 2000 bola znovu zriadená samostatná odborná organizácia Štátna ochrana prírody SR (ŠOP SR) so sídlom v Banskej Bystrici, ktorá vznikla z útvarov ochrany prírody (vrátane správ CHKO) odčlenených od SAŽP a zo správ jednotlivých národných parkov po zrušení SNP SR.

ŠOP SR v súčasnosti pozostáva z ústredia v Banskej Bystrici a 25 organizačných útvarov, z čoho je 9 správ NP, 14 správ CHKO a 2 regionálne správy ochrany prírody a krajiny (RSOPK) v Bratislave a Prešove, ktoré pokrývajú celé územie Slovenska. Činnosť ŠOP SR sa zameriava na územnú ochranu, druhovú ochranu rastlín, živočíchov, nerastov a skamenelín, ochranu drevín, environmentálnu výchovu a propagáciu, monitoring a informatiku, dokumentáciu a medzinárodnú spoluprácu.

Významným odborným dokumentom na uplatňovanie diferencovanej ochrany prírody, dotvorenie sú-

stavy chránených území, zabezpečovanie ekologickej stability a ochrany biodiverzity sa stal *Generel nadregionálneho územného systému ekologickej stability* (GNÚSES), ktorý vláda SR schválila r. 1992. GNÚSES bol východiskom regionálnych územných systémov ekologickej stability (RÚSES), vypracovaných v r. 1993 – 1995 pre všetkých 38 regiónov (vtedajších okresov) a miestnych územných systémov ekologickej stability (MÚSES) spracovaných pre niektoré katastrálne územia.

Ochrana prírody sa formovala aj v súlade s nasledujúcimi strategickými dokumentmi: *Stratégia zásad a priorít štátnej environmentálnej politiky* (SŠEP, 1993), *Národný environmentálny akčný program* (NEAP, 1996, NEAP II, 1999), *Národná stratégia ochrany biodiverzity na Slovensku* (1997). V r. 1996 bol spracovaný *Návrh národnej ekologickej siete Slovenska* (NECONET) ako súčasť Európskej ekologickej siete (EECONET), ktorý obsahuje 35 jadrových území európskeho významu a 35 národného významu.

Po takmer 40-ročnej platnosti zákona SNR č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody bol prijatý nový zákon č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, ktorý nadobudol účinnosť 1. 1. 1995. Účelom nového zákona bolo vytvárať predpoklady na zachovanie rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi a utvárať podmienky na trvalé udržiavanie, obnovovanie a racionálne využívanie prírodných zdrojov, záchranu prírodného dedičstva, charakteristického vzhľadu krajiny a na dosiahnutie a udržanie ekologickej stability v SR. Nový zákon zmenil nielen kategórie chránených území, ale uplatnil aj nový princíp – celoplošnú diferencovanú ochranu prírody a krajiny s 5 stupňami ochrany, ktoré mali vymedzené zakázané a regulované činnosti. Ku dňu účinnosti zákona bolo na Slovensku 5 národných parkov, 16 CHKO, 231 národných prírodných rezervácií (NPR), 331 prírodných rezervácií (PR) a podľa vyhlášky z r. 1996 ešte existovalo 174 chránených areálov (CHA), 45 národných prírodných pamiatok (NPP) a 209 prírodných pamiatok (PP). Podrobnosti na vykonávanie niektorých ustanovení zákona boli zahrnuté do niekoľkých vyhlášok MŽP SR.

Na základe nového zákona nastali určité zmeny: CHKO Muránska planina bola preradená do kategórie národné parky, NP Poloniny bol vyčlenený z CHKO Východné Karpaty (1997), bola vyhlásená nová CHKO Dunajské luhy (1998), CHKO Slovenský kras a CHKO Veľká Fatra boli preradené do kategórie národné parky (2002). Zákon zaviedol inštitút *stráž prírody*, ktorý nahradil aktív konzervátorov a spravodajcov štátnej ochrany prírody.

Po ôsmich rokoch uplatňovania tohto zákona, v záujme implementácie smerníc Európskej únie (EÚ) o vtácoch a biotopoch do národnej legislatívy, ako aj

premietnutia záväzkov vyplývajúcich z 9 medzinárodných dohôd, vznikla potreba prijať zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, ktorý nadobudol účinnosť 1. 1. 2003. Tento zákon dopĺňa a rozvíja ustanovenia predchádzajúceho.

Nový zákon zaviedol niektoré nové pojmy, napríklad *ochrana biotopov* alebo *priaznivý stav druhu, biotopu či časti krajiny*, pribudli aj nové kategórie chránených území – *chránený krajinný prvok* (CHKP), *chránené vtáčie územie* (CHVÚ) a *územie európskeho významu* (ÚEV). CHVÚ a ÚEV budú súčasťou súvislej európskej sústavy chránených území, ktorej cieľom je zachovanie alebo zlepšenie priaznivého stavu biotopov a druhov európskeho významu. Zaviedla sa vyššia plasticnosť stupňov ochrany vo vzťahu k chráneným územiám a nanovo sa vymedzili zakázané a regulované činnosti pre jednotlivé stupne ochrany. Zákon prvý raz u nás umožňuje vyhlasovať aj súkromné chránené územia. Starostlivosť o osobitne chránené časti prírody sa v zmysle tohto zákona vykonáva podľa programov starostlivosti, v prípade kritického ohrozenia podľa programov záchran. Tak ako predchádzajúci, aj nový zákon umožňuje vlastníkom (správcom, nájomcom) poskytnúť finančný príspevok na zabezpečenie požadovanej starostlivosti o pozemok alebo náhradu za obmedzenie bežného obhospodarovania v dôsledku zákazov alebo iných podmienok ochrany prírody a krajiny.

Vykonávanie zákona upravuje vyhláška MŽP SR č. 24/2003 Z. z. Okrem iného obsahuje aj zoznamy a spoločenskú hodnotu chránených rastlín a živočíchov, ako aj drevín, čím nahrádza vyhlášku MŽP SR z r. 1993 a navyše obsahuje spoločenskú hodnotu biotopov európskeho významu a biotopov národného významu. Vyhláška obsahuje aj zoznam invázných druhov a spôsoby ich odstraňovania, čo je v zmysle zákona povinnosťou vlastníkov (správcom, nájomcom) pozemkov, kde sa vyskytujú.

S prípravou návrhu území podľa Smernice EÚ o vtácoch a Smernice EÚ o biotopoch sa začalo r. 2001 v rámci projektu *Budovanie sústavy NATURA 2000 v SR*. Ku dňu vstupu do EÚ zaslala SR Európskej komisii vládou SR odsúhlasený zoznam navrhovaných 38 CHVÚ (2003) a 382 ÚEV (2004). V rámci prípravy sústavy NATURA 2000 sa prvýkrát celoplošne hodnotili chránené územia na základe exaktných poznatkov o rozšírení druhov a biotopov, na základe čoho sa súčasne začal aj proces prehodnocovania národnej siete chránených území.

Po viacročných prípravách schválila vláda SR dňa 24. 5. 2006 *Koncepciu ochrany prírody a krajiny*, ktorá určuje 20 strategických cieľov ochrany prírody a krajiny s 33 opatreniami na ich dosiahnutie v období nasledujúcich 10 rokov. Je to prvá samostatná koncepcia

ochrany prírody a krajiny po r. 1989, ktorej konečná podoba je výsledkom mnohých kompromisov. Tento záväzný dokument zahŕňa všetky úseky činnosti ochrany prírody.

Zhodnotenie vývoja ochrany prírody po r. 1989

Zmena politických a ekonomických podmienok po r. 1989 priniesla mnohé zásadné zmeny nielen v celej spoločnosti, ale radikálne zasiahla aj oblasť ochrany prírody. Zásadnou zmenou bol vznik rezortu životného prostredia, niekoľkokrát sa zmenila štruktúra štátnej správy ochrany prírody, ako aj odborných organizácií. Organizačné zmeny a úsporné opatrenia okrem personálneho zneistenia vždy načas utlmili výkon odbornej činnosti. Výhodou oproti predchádzajúcemu obdobiu bol už dostatočný potenciál špeciálne vyškolených profesionálnych pracovníkov v dôsledku „ekologizácie“ vzdelávania, najmä vysokoškolského, nezanedbateľným prínosom bol vznik Environmentálnej sekcie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave a Fakulty ekológie a environmentalistiky TU vo Zvolene.

Pre toto obdobie je charakteristické preorientovanie ochrany prírody na základy krajinej ekológie, odrazom čoho sú aj východiskové dokumenty – územné systémy ekologickej stability, ktorých zásady sa premietli aj do nového zákona o ochrane prírody a krajiny. Regionálne ÚSES mali rôznu kvalitu, niektoré boli vypracované len na základe starších, prieskumom neoverovaných podkladov a neboli prepracované na nové územnosprávne jednotky (okresy). Nevýhodou RÚSES bola prílišná zložitosť a malá prehľadnosť, v dôsledku čoho sa v praxi menej využívali ako niekdajšie jednoduché POOP. Pomerne málo sa využívalo spracúvanie MÚSES. Nadregionálne biocentrá a uzly biokoridorov vyplývajúce z GNÚSES mali byť osobitne chránené, a preto sa vypracovali projekty viacerých nových CHKO, ktoré sa však nerealizovali.

Aj legislatíva ochrany prírody odzrkadľuje politicko-spoločenské zmeny a ekonomické vzťahy, dôkazom toho je prijatie zákona č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny a zanedlho nového zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, ktorým sa zosúladiť národná legislatíva v tejto oblasti s legislatívou EÚ a zohľadnili záväzky vyplývajúce z prijatých medzinárodných dohovorov. Zmenili sa, samozrejme, aj vyhlášky na vykonávanie tohto zákona.

Aktivita v územnej ochrane prírody značne skomplikovalo obnovenie vlastníckych práv k pozemkom. Keďže vysporiadanie vlastníckych vzťahov v chránených územiach nešlo cestou výkupu pozemkov (ako v niektorých okolitých krajinách), prichádzalo do úvahy len odškodňovanie vlastníkov formou finančného príspevku alebo náhrady za obmedzenie bežného ob-

hospodarovania. Nespokojnosť vlastníkov pozemkov v chránených územiach vyvolalo zdĺhavé niekoľkoročné hľadanie vhodného spôsobu výpočtu ujmy a odškodňovania, k čomu sa pridružila názorová nejednotnosť na oprávnený subjekt náhrady (najskôr len nešťátne subjekty, potom aj štátne na základe rovnoprávnosti vlastníctva, a napokon opäť len nešťátne), v dôsledku čoho sa menili aj príslušné predpisy. Nevysporiadanie nárokov na náhrady za obmedzenie využívania pozemkov v národnej sieti chránených území iba umocnilo nedôveru vlastníkov pozemkov, ktoré majú byť súčasťou európskej siete chránených území v sústave NATURA 2000. Predpokladá sa, že situácia sa zlepší na základe intenzívnejšej komunikácie s vlastníkmi. Výška a spôsob náhrady za obmedzenie vlastníckych práv by sa mali zabezpečiť už v rámci prípravy vyhlásenia akéhokoľvek chráneného územia.

Súčasnú národnú sieť chránených území tvorí 9 NP, 14 CHKO, 383 PR, 219 NPR, 228 PP, 60 NPP a 179 CHA. Pokrývajú 23,15 % územia Slovenska, čo je často predmetom kritiky a považuje sa za brzdu ďalšieho socioekonomického rozvoja. V rámci tvorby sústavy európsky významných území NATURA 2000 majú pribudnúť CHVÚ a ÚEV, tie sa však do značnej miery prekrývajú so spomínanou národnou sieťou chránených území, ktorá sa má zároveň prehodnotiť. Problémom je stále nedokončená zonácia národných parkov a CHKO, prípadne aj iných typov chránených území, s osobitným zreteľom na vymedzenie bezzásahovej zóny. Viacročným neuralgickým bodom je nedoriešenie rozdelenia niekdajšej Správy TANAP-u na Štátne lesy TANAP-u patriace do rezortu pôdohospodárstva a Správu TANAP-u, ktorá patrí do rezortu životného prostredia.

Starostlivosť o osobitne chránené časti prírody sa v tejto vývojovej etape riadi programami starostlivosti alebo záchrany, ktoré však majú pomerne zložitú štruktúru. Finančné prostriedky na túto činnosť sa spočiatku pridelovali priamo na základe každoročných plánov práce, neskôr zo Štátneho fondu životného prostredia (ŠFŽP) a po jeho zániku sa časť prideluje priamo a časť treba zabezpečiť formou rôznych grantov alebo z iných zdrojov. Situácia je vždy najhoršia v čase rozpočtových provizórií. Dodávateľských kapacít už je relatívny dostatok, zložitý je však proces obstarávania, ktorý okrem toho zaznamenal viacero zmien. Starostlivosť o osobitne chránené časti prírody predpokladá uskutočňovať výskum a monitoring, do čoho treba výraznejšie zapájať vysoké školy, vedecké inštitúcie, prírodovedné múzeá a pod., zjednodušiť by sa však mali ustanovenia zákona o podmienkach prieskumu a výskumu, ktoré v súčasnosti skôr od tejto činnosti odrádzajú, namiesto toho, aby ju podporovali.

Po r. 1989 sa výrazne utlmila činnosť dobrovoľníckej organizácie SZOPK, ktorá v súčasnosti prežíva len

vďaka niekoľkým aktívnym základným organizáciám. Z časti jej členskej základne vznikla politická Strana zelených. Vzniklo však viacero nových mimovládnych organizácií s environmentálnym zameraním (Lesoochranárske zoskupenie VLK, Ľudia a voda, Strom života, pôsobí u nás Greenpeace a pod.), ktoré môžu uplatňovať aj radikálnejšie spôsoby činnosti. Zákon umožňuje ich účasť v správnom konaní štátnej správy vo veciach ochrany prírody a krajiny. Niekdajšiu najvýznamnejšiu propagačnú akciu *Dni ochrany prírody* nahradil *Deň Zeme*, nedosahuje však jej význam a kvalitu.

V tejto etape vývoja sa začala sľubne rozvíjať rozsiahla medzinárodná spolupráca v oblasti ochrany prírody a krajiny. SR prijala záväzky vyplývajúce z viacerých medzinárodných dohôd, ich uplatňovanie sa však nesprihodilo a účelovo obmedzuje len na gestorský rezort životného prostredia, ostatné rezorty sa do plnenia zapájajú len okrajovo.

Najnovší základný programový dokument *Koncepcia ochrany prírody a krajiny* (2006) hodnotí súčasný stav, určuje strategické ciele a opatrenia na ich dosiahnutie v nasledujúcom decéniu. Týkajú sa územnej ochrany, druhovej ochrany, ochrany drevín, výchovy a vzdelávania, výkonu štátnej správy, spolupráce so samosprávou, mimovládnyimi organizáciami, ako aj medzinárodnej oblasti s využitím inštitucionálnych, právnych a ekonomických nástrojov.

V období po r. 1989 sme zaznamenali prechod od niekdajšej klasickej konzervačnej k modernej ochrane prírody a krajiny vychádzajúcej zo zásad krajinné ekológie. Celý systém ochrany prírody sa v dôsledku toho musel v relatívne krátkom čase adaptovať na mnohé zmeny a ešte nie je úplne stabilizovaný. Toto obdobie je charakteristické aj tým, že napriek stále vznikajúcim konfliktom badať odklon od predošlých striktných direktívnych metód a ochotu k vzájomnému dialógu vedúcemu ku všeobecnému konsenzu.

Literatúra

- Burkovský, J.: História uzákonenia štátnej ochrany prírody na Slovensku. *Chránené územia Slovenska*, 65, 2005, s. 45 – 47.
- Burkovský, J., Stockmann, V.: Dve významné výročia štátnej ochrany prírody. *Enviromagazín*, 3, 2006, s. 6 – 7.
- Fulín, M.: Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (SZOPK). *Ochrana prírody Slovenska*, 4, 2005, s. 2 – 3.
- Klinda, J.: *Environmentalistika a právo II.* (Krátky vývoj environmentalistiky a environmentálneho práva). Bratislava : MŽP SR, 1998, s. 525 – 574.
- Mizerák, J., Bozalková, I., Urban, P.: Štátna ochrana prírody – súčasnosť a budúcnosť. *Enviromagazín*, 3, 2006, s. 4 – 5.

Ing. Július Burkovský, Spojová 13, 974 04 Banská Bystrica, jburkovsky@centrum.sk

Národný park Slovenský raj. Foto: archív redakcie

